

איש הדת והאקדמיה – היוכלו לכת יחדיו?

אקדמיה היא מוסד שבו פועלים אנשי מדע ורוח להרחבת הידע האנושי ולהפצתו. מקור המילה באקדמיה שהקים אפלטון בסביבות שנת 385 לפנה"ס. כיום, המילה "אקדמיה" משמשת לתיאורם של מוסדות מסוגים אחדים כגון אוניברסיטאות וכן בית ספר גבוה שאינו אוניברסיטה, כגון אקדמיה לציור, אקדמיה למוזיקה, אקדמיה צבאית. כמו כן המילה משמשת לתיאור מוסד ממלכתי בעל סמכות בתחום ידע מסוים כגון אקדמיה ללשון, אקדמיה למדעים ועוד.

א. האקדמיה כחיץ בין תורה ומדע

אנשים רבים, ובפרט הדיוטות בענייני מדע, רואים באקדמיה מעין חומה בפני הדת.¹ אנשים אלו מדברים על השקפת עולם מדעית, וטוענים כי באקדמיה כבר הוכיחו שהגישה האתאיסטית היא הנכונה. נדמה בעיניהם שיש בידי המדע והאקדמיה לספק הסבר לתופעת החיים על פני כדור הארץ; את התפלגות המינים ואפילו את הופעת נשמת האדם (אם הם מאמינים בקיומה). בקיצור, יש באקדמיה האפשרות להסביר את הכול ולדת ולאמונה אין מקום. אמנם אין שום בסיס לגישה זו, ולמרות זאת רבים התומכים בה, ויש לה השפעה הרסנית ביותר על האמונה והדת.

נראה שמסיבה זו זרם שלם ביהדות החליט לנעול את עצמו מפני כל קשר עם עולם המדע ועם המייצג שלו - האקדמיה. כך נגררו ציבורים קוטביים לאותה מסקנה שגויה שבבסיסה ההבנה שהדת והאקדמיה, כנציגת המדע, אינם מתיישבים זה עם זה.

ב. כוחה של האקדמיה

איש אקדמיה הוא על פי רוב אדם חשוב בעל הופעה מרשימה שדעתו נשמעת ונחשבת אמינה. אדם זה הוא בעל תארים מדעיים נכבדים: ד"ר (Ph.D.), מרצה בכיר, פרופסור חבר, פרופסור מן המניין, ושפתו כוללת מושגים ומונחים מעורפלים, וכל מה שייגיד יתקבל או לכל הפחות יותיר סימני שאלה אצל השומע. כיצד נוצר מצב זה? מדוע דברי איש האקדמיה נשמעים ביראת כבוד שכזו?²

תוקפה וסמכותה של האקדמיה נובעת מן ההישגים האדירים של המדע בעידן המודרני, שהאקדמיה היא ביתם. בזמן החדש עצם קיומו של המין האנושי מותנה בהתקדמות המדע. זה כמאתיים שנה מוקף האדם בעולם שנוצר על ידי המדע. למעשה חדל האדם כמעט מכל שימוש בחומר גולמי טבעי. התוצאה היא שתוך כשנים עשר דורות (מאמצע המאה השמונה עשרה ועד לימינו) גדלה אוכלוסיית כדור הארץ פי שבעה, לאחר שבמשך כאלפיים השנים הקודמות גדלה רק בכפלים. ההתקדמות בכל החזיתות, איכות החיים

¹ הרב אליהו זיני (איש אקדמיה בעצמו) מתאר את האקדמיה כמקדש אלילי: "דבקות הקודש העוטפת ועוטרת כל מילה היוצאת מפי איש אקדמיה בכיר, מתקבלת על דעתם יותר מהר מכל דבר ה'", ראה את כל דבריו במאמרו "לוגיקה ומטפיזיקה בדרשות חז"ל", ספר 'היגיון', פרופ' עלי מרצבך ופרופ' משה קופל עורכים, תשנ"ה עמ' 65-78.

² לדוגמה, דעותיו של איש אקדמיה בתחום הספרות המומחה בכתבי ש"י עגנון, מקבלות תהודה תקשורתית גדולה רק בגלל היותו פרופסור מן המניין. על כל אדם אחר שהיה אומר שיש להתחיל מייד בבניית בית המקדש, להחזיר את הסנהדרין ולהושיב מלך על עם ישראל היו קבוצות שהיו אומרות כי אינו שפוי בדעתו. על הפרופסור כמנהיג רוחני ראה במאמרו של פרופ' דניאל י' אלעזר בספר 'מנהיגות רוחנית בישראל', הוצאת דביר תשמ"ב עמ' 236-246 ובהערות ובתגובות שם עמ' 247-255.

שגדלה, המציאות שבה "המעדנים מצויין כעפר"³ - הכול הודות למחקר האקדמי. ברם רבים נוטים לייחס לבעל תואר נכבד או למדען בעל מוניטין בתחום מסוים של המדע גם את הידע על מבנה המדע ועל ההיגיון של הגילוי המדעי וכדומה. אולם אין לייחס לכל מדען המומחה בתחום הספציפי שלו, גם את הידע בתחום המדע של המדעים, כגון התיאוריה של ההכרה המדעית. הבסיס המדעי המקובל היום נקבע על ידי קארל פופר שטבע את עיקרון ההפרכה⁴. לפי עיקרון זה, רעיון הוא מדעי אם ניתן לחשוב על דרך להפריכו ולהעמידו במבחן. רעיון שאין אפשרות למצוא מבחן להפרכתו איננו רעיון מדעי. מסיבה זו התיאוריות של פרויד ומרקס אינן מדעיות, הואיל ואין הן מציעות מבחן שבמסגרתו הן עלולות להתברר כשגויות, כלומר הן אינן ניתנות להפרכה. אם כן הבסיס המדעי היום הוא לא הוודאות, אלא ההבנה שכל מה שידוע לנו כיום תקף באופן זמני בלבד עד שיופרך ויוחלף על ידי תיאוריות חדשות⁵.

אם כן ברור כי יש באקדמיה, המרכזת את המחקר המדעי בעולם, את הכוח המניע את התקדמות העולם, אך כל ניסיון של איש אקדמיה להביע עמדה בתחום שאיננו מדעי/מחקרי יש בו סכנה. על העושה זאת לדעת את מגבלותיו של המדע ואת בסיסו הלוגי. עליו להתבסס על מחקרי הוגי הדעות שקדמו לו, ורק בענווה רבה יוכל לנתח באופן מקצועי את הבעיה שיש בפניו, אחרת הוא עלול לשגות בחובבנות, וכל תארו לא יוכיחו דבר.

ג. במה עוסקת האקדמיה?

אם נבחן את המרכיבים העומדים בבסיסה של העבודה המדעית נמצא את השלבים הבאים:

(1) איסוף העובדות; (2) ניתוח הממצאים; (3) בניית הסבר תיאורטי. כיום מקובל כי שלב ההכללה מהעובדות לתיאוריה הוא בעייתי, וניתן לכל היותר לומר שתיאוריה זו תקפה עד שהיא תיסתר. בהכללה ניתן לומר שתיאוריה מדעית ניתנת בעיקר להפרכה, ואולי לאישוש, אולם לא לאימות ניסיוני מלא⁶. זהו הבסיס לעבודה מדעית שבכל תחומי האקדמיה. רוב המדע האמפירי מצוי בתחום מדעי הטבע ומדעי החיים, אך לצד זה קיימים תחומי מדע נוספים הכוללים את מדעי החברה והרוח. ישנה תחושה כי מדעי החברה והרוח אינם "מדעיים" באותו מובן כמו מדעי הטבע. האמון בתוצאות המחקר בתחומים אלו נמוך משמעותית מן האמון בתוצאות המחקרים בהנדסה ובמדעי החיים. מה הסיבה לתחושה זו? הרי גם במדעיים המדויקים כמו גם במדעי החברה והרוח מנסחים תיאוריות ובוחנים אותם על ידי ניסיונות. מה אם כן הגורם לשוני בין תחומי המדע?

התשובה לשאלה זו מבהירה לנו את תחומי המחקר האקדמי. בניית תיאוריה ובחינתה במציאות תקפה בכל תחומי החיים ולא רק באקדמיה. סוחר, תופר ונגר גם כן מנסחים לעצמם תיאוריות בתחום מקצועם,

³ משנה תורה לרמב"ם, ה' מלכים ומלחמות יב, ה. על מנת להבין את דברי הרמב"ם שם ולראות עד כמה אנו רחוקים היום מאוד מימות המשיח אף שהמעדנים מצויים כעפר, יש לראות את דברי הרמב"ם במלואם מתחילת ההלכה.

⁴ קארל פופר, פילוסוף אוסטרי-בריטי שנפטר בשנת 1994. מהפילוסופים המשפיעים ביותר במאה ה-20 בכלל, ובפילוסופיה של המדע בפרט.

⁵ ראוי לתת את הדעת על כך שאף "עיקרון ההפרכה" של פופר אינו מדעי, בהיותו בלתי ניתן להפרכה.

⁶ בעבר חשבו שניתן להסיק את חוקי הטבע מניסויים ומחשיבה רציונאלית. אך כבר במאה השמונה-עשרה הוכיח דויד יום שעיקרון האינדוקציה חסר תוקף ואינו נכון. אם כן, איך אפשר לנסח חוקי טבע, אם לא על ידי הסקתם ממצאי תצפיות? לבעיה זו נתנו תשובות כמה מגדולי הפילוסופים של המדע כעמנואל קנט וקארל פופר שהמשותף להם שהאדם הוא היוצר של התיאוריות המדעיות. לדעת פופר התיאוריות הן רק היפותזות והשערות. להרחבה בנושא זה ראה בספרו של פרופ' בנימין פיין, יש מאין, ירושלים תשס"ד, שער ראשון, פרק ב עמ' 28-39.

בוחנים אותן במציאות, ומשפרים ומשכללים אותן לפי הצורך. אם כן למה אנו לא מוצאים באקדמיה תחומי מחקר של נגרות ותפירה? אלא שמידת החדות, המורכבות והתחכום של התיאוריות היא הקובעת את היכללותם בעולם האקדמי. נגרות ותפירה נשארו מחוץ לעולם הזה בגלל פשטותם היחסית, ואילו תחומי מדעי הרוח והחברה כן נכללים. אך מכיוון שהם פחות מורכבים ממדעי הטבע והחיים, הם מרגישים צורך מתמיד להצדיק את היותם מדעיים. בתחומים אלו משתדלים לעשות מחקר כמותי, בדומה למדעים המדויקים, להשתמש בכלים סטטיסטיים וכמובן להיות ניתנים להפרכה.⁷

סיבה נוספת להבדל הגדול בין התחומים היא שבמדעיים המדויקים אנו מקבלים את הממצא המדעי כמהימן מפני שהצעותיו מתורגמות להצלחות טכנולוגיות, הלכה למעשה. ניתן לשגר חללית לחלל או לעשות הפריית מבחנה בגלל הליכתנו לאור השיטה המדעית. מה שאין כן במדעי הרוח והחברה, שבהם לא יצאו הדברים מגדר השערה. וכי ניתן להוכיח בהוכחה מדעית מה היה הכוח מאחורי המהפכה הצרפתית, או לבחון איזו תיאוריה ספרותית היא הנכונה? נראה כי חוקר בתחום מדעי היהדות עומד בפני הביקורת מהעולם החוץ-אקדמי כמו גם מול עמיתיו האקדמאיים מתחום המדעים המדויקים ביחס לנחיצות מחקריו. נראה שקשה להסביר מדוע יש להקדיש זמן רב כל כך לחקר המגילות הגנוזות או לחקר דיאלקטיים בארמית ארץ ישראלית ובבלית.⁸

אם כן העולה לנו כי באקדמיה קיימות גישות עקרוניות, שבחלק מהתחומים מובילות את העולם לעתיד טוב יותר ונותנות כלים להבנה נכונה יותר (פיסית ומטאפיסית) של הבריאה, ויש תחומים שעדיין לא התברר טיבם.

ד. הדרך בה קובעים אמיתות במחקר האקדמי

מכיוון שהבסיס האקדמי-מדעי הוא מחקר שניתן לחזור עליו ולבחון את תוצאותיו על מנת לאפשר את הסתירה, יש צורך שכל עבודה אקדמית תוכל להישפט על ידי מומחים אחרים בתחום. מסיבה זו במערכות של כתבי עת מדעיים יש חובה לבסס כל משפט ולהוכיחו על ידי תוצאות מקוריות של הכותב או על ידי סימוכין של תוצאות ממחקרים קודמים. בתחום המדעיים המדויקים, מטבע הדברים הרוב המוחלט של המאמרים הוא כזה, אולם במדעי החברה והרוח נתקלים לא פעם בבעיות, ואבקש לציין שתיים מתוכן. משום שכל משפט יכול להיות שפיט, לא ניתן לכתוב טענות על ערכים או להביע עמדה של הכותב, מפני שטענות כאלו אינן שפיטות. לכל אדם בעולם יכולה להיות עמדה בכל נושא, אך אף אחד לא יכול לשפוט אותו בשל עמדתו. דבר זה מאפיין בעיקר את החשיבה הפוסט-מודרנית המתנערת מן האמת המוחלטת. משמעות האמת היחסית היא שאין כל נקודת שיפוט תקיפה אפריורית, ולכן אין בסיס לאדם לשאוף לכך שהאמת שבה הוא מאמין תהיה תקיפה בצורה כלשהי על אדם אחר.⁹ מסיבה זו אם מדען רוצה להביע עמדה מסוימת, הוא חייב לדון בטענות ערכיות של אחרים ולפרש אותם. אם חוקר בתחום היהדות מבקש

⁷ על הבעייתיות במדעיות של תחומי הרוח והחברה ועל המקרים שבהם המחקר הופך לטריטוריאלי, ראה במאמרו של ד"ר נדב שנרב, ריקנות האנליטי, אקדמות יג (תשס"ג) עמ' 151-167, שהציג שם כדוגמה קיצונית ומשעשעת מחקר עם תוצאה "מפתיעה" שלפיה אצל שבעים אחוז מהנשים היתומות שעברו לידה שלישית וסבלו מאם שתלטנית, מתפתחים רגשי חרדה בשעת התקפת מחבלים. ראה גם בספרו של הרב ד"ר מיכאל אברהם, את אשר ישנו ואשר איננו, כפר חסידים תשס"ו, שער שני פרק ו.

⁸ ראה במאמרו של פרופ' יהודה פרידלנדר, "בין ישיבה לאקדמיה – צרור הרהורים", בתוך 'סגולה לאריאלה', ירושלים תש"ן, עמ' 231, שהביא את דברי גיתא על וגנר: "בכל שווא ותפל אך ידבק. ויחפש בתאוה ויחפש מטמונים, וישיש במצאו שלשולים קטנים" כתיאור לחוסר סובלנות הומניסטית כלפי יצירות של אנשי רוח, אך פעמים רבות מחקרים אלו באמת נראים כשלשולים קטנים.

⁹ ראה בהרחבה בספרו של הרב ד"ר מיכאל אברהם, את אשר ישנו ואשר איננו (לעיל הערה 7).

לטעון שעל היהדות להיות פלורליסטית, הוא חייב לטעון על אחד מהקדמונים (לדוגמה הרמב"ם) שהיה פלורליסט, ולדון בשיטתו בעניין. אף שהרמב"ם הוא נושא למאות ואלפי מחקרים אקדמיים, הוא לא היה יכול לכתוב אף אחד מהם, פשוט מפני שהוא לא היה יכול להביע את עמדתו ההגותית או את פסיקתו ההלכתית.

התמדה בגישה שכזו יכולה להוביל את האקדמיה למקום שולי ולא רלוונטי, מפני שהיא תמיד תעסוק בצדדים שליד העיקר ולא בעיקר עצמו. יש כיום אלפי דוקטורים לפילוסופיה, אך כמעט ואין פילוסופים. הרב חיים סבתו יכול לכתוב יצירה תרבותית המקבלת הכרה והערכה ציבוריים ולפרנס חוקרי ספרות, אך הוא אינו יכול להיות איש אקדמיה בתחום הספרות עצמה. הוא הדין לאנשי הלכה ודת. הרב עובדיה יוסף רחוק מאוד משיטת המחקר האקדמית, ואף פעמים רבות מותקף על ידם, אך מפרנס מחקרים רבים בתחום שיטתו ההלכתית וכדומה. וכי אין כאן עולם הפוך? האם לא ראוי לשמוע ממנו באופן ישיר את שיטתו ההלכתית? ברם מאות כתביו אינם אקדמיים ולכן יישארו מחוץ לגדר המדעי.

בעיה זו מובילה לקושי שני. אני באופן אישי איש אקדמיה בתחום המדעיים המדויקים, אך ככל יהודי אני עוסק בתורה, ומדי פעם גם מפרסם בבמות מתחום מדעי היהדות. כאשר איש אקדמיה מתחום מדעי הרוח מקבל דברים שנכתבו על ידי איש האמון על שיטת הלימוד הישיבתית אך קצת אמון גם על מחקר אקדמי (אחרת בכלל לא יתחילו לדון בדבריו), הוא מגיב (ובלשון זו ממש קיבלתי הערה בסיון תשס"ח): "רק לאחר זיהוי קונקרטי יותר, ניתן לדון בסוגיית הכלאיים, ואין צורך להידחק בשיטת הפלפול הישיבתית [שאינו כותב מציע שם]...". מי אמר ששיטת הלימוד הישיבתית, הנקראת פלפול (אולי כשם לעג), היא דוחק¹⁰? האם באמת כאשר עומדת בפנינו סתירה בין כמה מקורות לא ניתן ליישב את כל הדרכים יחד, וחייבים לומר שמדובר בחזרה, או בדעות שונות או בשינויים היסטוריים? אלא ששיטת הפלפול היא פחות שפיטה, וקשה לומר על תירוץ אם הוא קצת דחוק או מאוד דחוק. אין כמותיות לדחוק, ומציאות כזו אינה יכולה להתקיים בעיניים אקדמיות.

גישת האקדמיה בתחום מדעי היהדות שהינם חלק ממדעי הרוח, שלפיה כאשר יש כמה מקורות סותרים, יש להבחין ביניהם באחת הדרכים הבאות: הפרדה בזמן – כל מקור נכתב בזמן אחר, וממילא אם מדובר בכותב אחד הוא חזר בו, ואם בכמה כותבים כל אחד אחז בדעה שונה; הפרדה בדעות – אמנם המקורות נכתבו באותו זמן אך על ידי אנשים שונים. כל אפשרות אחרת, ובוודאי ניסיון להשלים בין המקורות אינו מתקבל. כאשר הם נוקטים גישה זו בכתבי הרמב"ם, לרוב הדבר איננו מפריע מבחינה אמונית ללומד התורני¹¹. כאשר מתחילים לעשות זאת לגמרא, הדבר גורר בעקבותיו דיון אם מותר ללמוד בשיטת הרבדים (ראה הפולמוס ב'צהר' טו-טז); כאשר עושים זאת לתורה כבר מדובר בכפירה גמורה מבית ביקורת המקרא. אך מה ההבדל העקרוני בין מי שעושה זאת ברמב"ם למי שעושה זאת בתורה? ההשקפה היא אחידה¹².

¹⁰ לאחרונה התחילו לכנות זאת גם כשיטה ההרמוניסטית, בניגוד לגישתם המתקדמת והנאורה (בעיניהם) שמסבירה כל קושי בשינוי בדעת הכותב. הם אף כבר הגדילו לעשות ומבקשים ללמד את עולם הישיבות כיצד צריך ללמוד. ראה דב רפל, הוויכוח על הפלפול, ירושלים תל אביב תש"ס; דוד הנשקה, "כיצד אין לומדים רמב"ם" [כך שם המאמר לא פחות ולא יותר], תרביץ עד, א (תשס"ה) עמ' 153-162.

¹¹ לי אישית זה מאוד מפריע, וכבר פרסמתי מספר מאמרים המתמודדים עם הגישות האקדמיות בלימוד הלכה ברמב"ם, ראה לדוגמה "הישיבה והאקדמיה בההדרת 'משנה תורה' לרמב"ם", צהר כז (תשס"ז) עמ' 153-159; "קניין לגוי בארץ ישראל להפקיע מן המעשרות - עיון בחזרותיו של הרמב"ם והנפקא מינה להיתר מכירה בזמן הזה", סיני קלט (תשס"ח) עמ' עג-צב.

¹² על האקדמיה בתחום מדעי היהדות ראה במאמר של הרב חיים נבון, "הלימוד הישיבתי ומחקר התלמוד האקדמי", אקדמות ח (תש"ס) עמ' 125-143; ומהצד האקדמי במאמרו של פרופ' יהודה פרידלנדר (לעיל הערה 8) עמ' 225-233.

הערה אחרת שקיבלתי טענה: "סוף המאמר, בדבר פסק ההלכה, מייתר למעשה את כל הדיון הארוך והמפורט". לדעת האקדמיה אם יש הכרעה הלכתית אין מקום לדיון שהוביל להכרעה זו. שוב, משא ומתן הלכתי, קושיות ותירוצים המתבססים על סברות - קשים לכימות מדעי, ולכן אינם יכולים להיות חלק מהמגרש האקדמי.

ללא ספק שבעולם האקדמי (החפץ להיות מדעי) יש לשמור על רמה מסוימת של ביסוס, הנמקה, סינון ושיפוט. אנו מצפים שחומר אקדמי יעבור סינון אובייקטיבי עם מדדי איכות כלשהם, אך יתכן שפסילת כל אפשרות של פרסום חומר מקורי פילוסופי תהיה בסופו של יום בעוכרי האקדמיה.

ה. האקדמיה ואיש הדת

אחרי שביירנו את תפקידיה ואת כוחה הגדול של האקדמיה לצד בעיותיה מגבלותיה והחיץ שיש בינה לבין התורה, יש לברר למי היא מתאימה. האם בוגר ישיבה ואיש תורני יכול למצוא את עצמו במסגרת אקדמית?

ראשית יש לציין שכיום יש צורך בהכשרה אקדמית על מנת להתקבל לעבודה. אפילו בתחום החינוך הדתי יש העדפה לבוגרי מוסדות אקדמיים על פני מכללות. ברור לחלוטין שהליכה לאקדמיה על מנת לקבל תואר שיסייע בקבלת עבודה, אין בה מן החזון של ההשתלבות באקדמיה, אך יש בה צורך והכרח ברור - ולא על זה דיוננו¹³.

בנוסף לכך יש חשיבות גדולה מאוד במחקר האקדמי, או לכל הפחות בלימוד ובידיעת מחקרים אלו בתחומי המדע המדויק והפילוסופיה של המדע, גם אם לא עוסקים בהם בפועל, כחלק מבניית עולם המושגים הדתי¹⁴. דת ומדע משלימים זה את זה, ואפילו תלויים הדדית זה בזה. גדול המדענים של המאה הקודמת, אלברט איינשטיין¹⁵, אמר: "מדע בלי דת - צולעת; דת בלי מדע - היא עיוורת"¹⁶. השפעתה של הפיסיקה המודרנית על הדת נראית כמשמעותית ביותר¹⁷.

¹³ במקום זה ראוי להזכיר את אלו השוללים את האקדמיה מכול וטוענים: "תארו לכם אדם שמרכיב משקפיים אדומים... הוא יבוא ויעשה מחקרים על האדמימות של העולם, כיצד העולם אדום: איך השמש אדומה והירח אדום, העננים אדומים ובני האדם אדומים... הוא יכול לכתוב על כך ספרות שלמה, אבל הכל לא היה ולא נברא" (צדיק באמונתו יחיה, עיבוד שיחות שניתנו על ידי הרב צבי טאו, ירושלים תשס"ב, עמ' כ). על פי תיאור זה אמונה חילונית-אפיקורסית רואה את המציאות בצורה מעוותת ואין טעם ללמוד את דבריהם כלל. דברים אלו נאמרו על רקע המכללות להוראה בישיבות המלמדות את תחומי מדעי הרוח. אינני יודע מה עמדתם ביחס למדעי הטבע, אך יתכן שהם גם שוללים מדע זה שהרי גם יסודותיו אינם אמוניים.

¹⁴ כבר הרחבתי את הכתיבה בכמה מקומות על הידיעות המדעיות **כחלק** מלימוד תורה. ראה: "מדעי הטבע כעזר וכחלק ממדעי הא-להות", צהר ד עמ' 106-93; "להיחומו של 'מעשה בראשית' במדע המודרני", המעיין מח, א (תשס"ח) עמ' 19-28. כאן אני מבקש לבחון כיצד ראו אנשי דת שונים (לאו דווקא יהודים) וכן אנשי מדע את הסיכוי להשפעה ההדדית שבין המחקר האקדמי לדת.

¹⁵ למרות היותו יהודי, על פי הידוע איינשטיין לא נכח מעודו בתפילה בציבור, ולא פקד בית כנסת כבית תפילה אלא רק בכדי להשתתף באירועים חברתיים. משאלתו האחרונה הייתה שגופתו לא תיקבר לפי המסורת היהודית אלא תישרף והאפר יפוזר לכל רוח. ראה בספרו של פרופ' מקס ימר, איינשטיין והדת, הוצאת בר-אילן וידיעות אחרונות תשס"ז.

¹⁶ A. Einstein, Science and Religion, New York 1940.

¹⁷ יש לציין בהקשר זה את העובדה ההיסטורית הבאה: בשנת 1923 במהלך שובו של אלברט איינשטיין מביקור ביפאן לביתו בגרמניה, ביקר איינשטיין בארץ ישראל ומרן הרא"ה קוק הזמין אותו לפגישה בירושלים. מרשימותיו של הרב שולמן, מזכירו של הרב קוק, ניתן ללמוד כי הייתה זו פגישה ידידותית מאוד, בסימן של גילויי כבוד הדדיים וחילופי דעות ומחשבות. ראה אגרות הרא"ה, כרך ד, מוסד הרב קוק תשמ"ד, עמ' 150; אוצרות הרא"ה (בעריכת הרב משה צוריאלי), חלק א, שעלבים תשמ"ח, עמ' 26.

לרעיון של הפקת מסקנות תיאולוגיות מהמדע יש היסטוריה ארוכה. לאורך שנים רבות נעשה שימוש בפיסיקה הקלאסית להגנה על דוקטרינות דתיות, אולי יותר מאשר לתקיפות. אייזק ניוטון, למשל, קבע שאחד מתפקידיה של הפילוסופיה של הטבע הוא לדון בשאלות הנוגעות לסגולות של הא-ל, ולקשר שלו עם העולם הטבעי. בספרו "אופטיקה" הגיע למסקנה שמבנה היקום מלמד על קיומו של הא-ל כבורא.¹⁸ הרעיון שלפיו חקר הטבע חושף עולם הצופן בחובו בינה א-להית, קנה לו אחיזה נרחבת עם הופעת ספרו של ויליאם פיילי "תיאולוגיה של הטבע" בשנת 1802,¹⁹ אחיזה התקפה עד היום. ניתן להביא לכך גם דוגמה בת דורנו: בשנת 1995 הכריז חתן פרס נובל לפיסיקה צ'רלס טאונס: "פיסיקאים נתקלים בקירות אבן של דברים המשקפים, כנראה, אינטליגנציה בפעולה בחוק טבע".²⁰ תורת היחסות של איינשטיין הולכה לבחינה מחדש של המושגים הקלאסיים של מרחב וזמן, מושגים השמישים מאוד במחשבת הדת. נראה כי הגיע הזמן להשתמש בכלים חדשים אלו גם במישור ההגותי הדתי. ארווין שרדינגר, מי שגילה את מכניקת הגלים, הודה באפשרות הקיום של משמעויות תיאולוגיות הנגזרות ממושגים יחסותיים של מרחב וזמן. בספרות התיאולוגית הנוצרית כבר החלו דיונים העושים שימוש בכלי המדע החדשים. בשנת 1985 פרסמו סטמפ וקרצמן מאמר בשם "נצח", שעורר את מספר התגובות הגדול ביותר עד היום למאמר בתחום התיאולוגי.²¹ מאמר זה גרם לתיאולוגים רבים ללמוד את היסודות של תורת היחסות. ויליאם ליין קרייג תיאר את המצב במילים הבאות:

הדיונים העכשוויים על נצחיות הא-ל התנהלו ברובם הגדול מתוך בורות מוחלטת לגבי הפילוסופיה של המרחב והזמן ובלי שום ידע מעמיק בתורת היחסות ובאנליזה של הזמן. מדובר בחיסרון של ממש כאשר נותנים על כך את הדעת. כיצד יכול אדם להתיימר לנסח דוקטרינה ראויה לשמה על נצחיות הא-ל והקשר שלו לזמן, בלי להביא בחשבון את מה שיש לפילוסופיה המודרנית ולמדע המודרני לומר על הזמן?²²

כשקראתי שאלה זו חשבתי על השאלה אם ליהדות יש תשובה לכך. האם קיימת ספרות מחשבתי הלוקחת בחשבון את נתוני המדע החדשים? חוששני שעדיין אין. מכל מקום על מנת לחשוב על בניית תיאולוגיה שכזו נראה שיש הכרח לקחת חלק פעיל ויצירתי באקדמיה.²³

1. הכרת הטבע והבורא

מהו מקור הידע האנושי? איך משיג אדם ידיעות בעולם הדתי מצד אחד, ואת חוקי הטבע מהצד השני? בעיית מקור ההכרה המדעית היא מבעיות היסוד בפילוסופיה הכללית ובמחשבת ישראל. יכולתם של בני

¹⁸ ראה כדוגמה אוסף מכתביו של ניוטון: H.S Thayer, Newton's Philosophy of Nature, New York 1953, pp. 46-58.

¹⁹ W. Paley, Natural Theology, Collected from the Appearances of Nature, Faulder London 1802.

²⁰ C. Townes, Making Waves, American Institute of Physics, New York 1995. ראה גם "אנציקלופדיה של הדת" (The Encyclopedia of Religion כרך 13 עמ' 132): "אין ספק שהיחסות הכללית של איינשטיין... הן מקרה קלאסי של מדע יצירתי במיטבו. התימוכין המובהקים הניתנים בכל למטפיסיקה, שהיא עצמה היקש אינטלקטואלי בנוגע לקיומו של בורא".

²¹ Stump and Kretzmann on Time and Eternity, The Journal of Philosophy, Vol. 82, No. 5 (May, 1985), pp. 260-269. אני מכיר עשרות רבות של תגובות למאמר.

²² W.L Craig, God and Real Time, Religious Studies 26 (1990) pp. 335-347.

²³ עלינו לפעול כיום כפי שעשה הרמב"ם לבני תקופתו. משנה תורה ובודהי מורה הנבוכים הינם ספרים המבוססים על המדע שהיה מוכר באותה התקופה. חיבורים אלו מהווים ספרי מחשבה ואמונה יסודיים עד היום. כך גם אם תשתנה התיאוריה המדעית, השלכות האמוניות תשארנה תקפות לנצח.

אנוש להשיג ידע, לפתח תיאוריות ולגלות חוקי טבע היא בגדר נס ופלא מבחינת הפילוסופיה החילונית ומבחינת המדע. מצד אחד קארל פופר כתב: "תופעת הידע האנושי היא בלי ספק הנס הכי גדול ביקום שלנו"²⁴, ומהצד השני הרב יוסף דב הלוי סולובייצ'ק כתב: "התהליך של ההכרה [הוא] בעיית הבעיות ורז הרזים של האדם"²⁵.

נראה שאין מנוס, ולמרות כל הבעייתיות העקרונית שיש בעולם האקדמיה, יש לקחת חלק פעיל בבירור המציאות הטבעית על מנת לפתח ולאפשר להגיע להבנות נעלות יותר בעולם האמונות והדעות. אין בכוונתי רק בלימוד המביא לידי התפעלות דתית כתוצאה מהבנה מזוקקת יותר של המציאות, אלא ללימוד חדשני ופורץ דרך המנחיל מושגים חדשים בעולם האמונה, ועל ידי כך מאפשר לציבור הרחב הצמא לדבר ה' לקבל אותו בצורה עמוקה ויסודית מותאם לשפת המאה העשרים ואחת.

²⁴ Albert Einstein, Ideas and Opinions, ראה K.R. Popper, Objective Knowledge בצורה דומה התנסח גם אלברט איינשטיין, p. 285.

²⁵ איש ההלכה, בתוך 'בסוד היחיד והיחד', הוצאת אורות, ירושלים, עמ' 48.